

РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВІК ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ

В статті досліджується розвиток законодавства про вік потерпілого від злочину. Проблема потерпілого від злочину в кримінальному праві має глибокі історичні корені, які уходять в часи становлення цієї галузі знання.

Ключові слова: законодавство, злочинець, історія, злочин, розгляд справи, юрисдикція, правові механізми, вікова група.

В статье исследуется развитие законодательства о возрасте потерпевшего от преступления. Проблема потерпевшего от преступления в уголовном праве имеет глубокие исторические корни, которые уходят во времена становления этой отрасли знания.

Ключевые слова: законодательство, преступник, история, преступление, рассмотрение дела, юрисдикция, правовые механизмы, возрастная группа.

The article examines the development of legislation on the age of the victim of the crime. Problem victim of crime in the criminal law has deep historical roots that are deeply at the time of formation of this branch of knowledge.

Keywords: law, criminal history, offense proceedings, jurisdiction, legal mechanisms, age group.

Постановка задачі. Перші згадки про вікові особливості потерпілих можна зустріти в джерелах права Київської Русі, зокрема у давньоруських князівських Уставах. Один з найвідоміших – це Устав князя Володимира Святославовича, які відносяться до XII–XIV ст., і більше ніж у 200 списках. В уставі міститься перелік проступків, які розглядалися як злочин і які передавалися до компетенції церкви, проте в ньому нічого не сказано про міри покарання за ці злочини. Також у цьому уставі згадані особи, яких передавали у відання церкви.

Іншим князівським уставом, який має велике значення для дослідження кримінального права Староруської держави, є Устав Ярослава Мудрого. До нас не дійшло жодного уставу князя Ярослава в його первинному вигляді – всі його редакції змінювались з часом, але архетип уставу склався в XI – на початку XII ст. Всього відомо близько 100 списків уставу, які розділяють на 6 редакцій. Найраніші з них датуються останньою чвертю XV ст., а найпізніші – XIX ст.

Саме в Уставі князя Ярослава Мудрого було закріплено захист права дитини на життя в ст.6, що встановила відповідальність за дітовбивство. Вбивство незаконнонародженої дитини каралося ув'язненням в монастирській установі. До дітовбивства прирівнювався і аборт. Розгляд справи про вчинення якого, відповідно до Устава князя Володимира, відносилися до церковної юрисдикції.

Аналіз досліджень та публікацій. А.С. Саїнчин звертає, увагу, що покарання за дітовбивство у Київській Русі спочатку не мало такого жорсткого характеру, як у середньовічній Європі. Дітовбивство тривалий час вважалося не злочином, а гріхом. Канонічне візантійське право, відображене в Уставах князів Володимира, Ярослава Мудрого, вбачало в дітовбивстві перш за все посягання не на життя, а на християнські устої сім'ї та моральності. Порівняно із жорстокими покараннями в Європі, церковні устами передбачали лише церковне покаяння – епітімію – трирічний піст.

Таким чином в часи Київської Русі має місце лише зародження правових механізмів, що передбачали сувору відповідальність за злочини проти особливої вікової групи – неповнолітніх. У той час були введені лише заборони на окремі форми поведінки, яка могла завдати шкоди неповнолітнім особам. Формулюючи заборону, законодавець не визнавав інтереси дитини самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, а норми, що їх захищали були спрямовані на охорону інших інтересів і цінностей.

Мета. Дослідити та вивчити розвиток законодавства про вік потерпілого від злочину.

Виклад основного матеріалу. Деякі учені розцінюють положення Устава князя Ярослава "Про церковні суди", що встановлювали відповідальність за порушення заборони статевих стосунків в колі близьких родичів, як такі, що спрямовані на захист неповнолітніх. На погляд А.А.Байбарина, зважаючи на відсутність вказівок на вік і неоднозначності визнання неповнолітнього потерпілим при інцесті, вищезазначена норма не може розглядатися як норма, що захищає інтереси дитини в стародавньому праві.

У 1529 р. було прийнято перший Литовський статут, який встановлював сувору кримінальну відповідальність за здійснення злочинного посягання на життя окремих осіб, зокрема старих батька й матір або дитину: «по ринку везти, клещами тіло рвати, а потім в мішок зашити, й посадивши до нього собаку, курицю,

ужа, кішку і все те в глибокій річці утопити» (Розділ 11, Арт. 7). За посягання проти вагітних жінок: «Якщо, хто вагітну конем зіб'є, пошкодить, через що вона втратить дитину або вмре разом з дитиною, незалежно від її стану, повинен відсидіти три місяці або присуджений до страти» (Розділ 11, Арт.15). Крім того, утвердження норм християнської моралі на Русі виявляється у посиленні відповідальності за вбивство матір'ю своєї позашлюбної дитини, яке розглядається вже як «світський» злочин. Так, артикул 60 Третього Литовського статуту 1588 р., який діяв на західних українських землях, встановлював смертну кару розпусним жінкам.

Серед суто релігійних злочинів проти дітей Статут 1588 р. виділяє підмову дітей перейти до мусульманської чи іудейської віри, їх обрізання, найом жінки-християнки нехристиянами до своїх дітей в якості „мамки”.

Ряд положень, що містилися в пам'ятках древнього права знайшли своє місце в Соборному Уложенні 1649 року. Зокрема, ст.26 Соборного Уложення передбачає покарання у вигляді страти за вбивство незаконно-народженої дитини; проте, як і в Статуті Ярослава, ця норма по суті має на меті не охорону життя неповнолітнього, а осуд фактів незаконного і позашлюбного народження дітей.

Незважаючи на закріплення Соборним Уложенням окремих випадків перевищення батьківської влади над дитиною як злочинів, покарання за їх здійснення було вкрай м'яким. Так, вбивство дитини каралося одним роком тюремного ув'язнення і церковним каяттям; проте вік, до якого особа вважалася дитиною, закріплений не був.

Скаржитися на батьків діти не могли. Стаття 6 Соборного Уложення наказувала навіть за спробу отримати підтримку після незаслужених образ і подати скаргу на своїх батьків. Таких дітей били батогами та віддавали їх батькові і матері, які скоріш за все, також застосовували подібне покарання за проявлення активності своїми «чадами». Вказана норма є відзеркаленням середньовічної педагогіки. Сімейна влада батька над дітьми була практично безроздільною; держава принципово стояла на позиції невтручання в ці стосунки.

Подальшою своєю еволюцією норми про відповідальність за злочини проти неповнолітніх зобов'язані законодавчій діяльності Петра I. Видані ним Військовий і Морський артикули містили ряд кримінально-правових норм, спрямованих на вирішення питань про відповідальність і покарання за злочини проти дітей. Звертає на себе увагу, що в ряді випадків права дитини підлягають такій же кримінальній охороні, як і права та інтереси повнолітніх осіб. Артикул 163 передбачав кваліфікований вид смертної кари – колесування за вбивство, зокрема малолітньої дитини («дитя во младенчестве»). Проте у разі, якщо спричинення смерті було неумисним результатом виховання дитини, покарання могло бути значно пом'якшене.

Артикули встановлюють заборону сексуальних зазіхань відносно неповнолітніх. 119 Артикул Морський, 166 Артикул Військовий передбачають відповідальність за акти мужеложства відносно неповнолітніх, яка посилюється у випадках застосування до них насильства. Також 167 Артикул Воїнський криміналізує згвалтування, а 173 – кровозмішення.

Вказані артикули діяли до середини XIX ст. та були доповнені законами наступних монархів і рішеннями Сенату.

Наступним документом в історії розвитку вітчизняного кримінального законодавства є збірник законів під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. Відповідно до цього збірника законів така ознака, як народження дитини в шлюбі чи поза ним, не бралася до уваги при притягненні до відповідальності жінки за дітовбивство.

З XVIII ст. відношення до вбивства позашлюбної дитини як кваліфікованого виду вбивства піддається критиці, церковним догматам протиставляються вибачальні мотиви, які штовхають матір на злочин. Значний вплив на європейське законодавство того часу здійснили наукові праці І. Бентама, Ч. Беккарія, Бріссо де Варвіля, а пізніше А. Фейєрбаха і І. Канта. Зокрема, Ансельм Фейєрбах одним з першим обґрунтував у кримінальному праві точку зору про особливі причини, що пом'якшують відповідальність за дітовбивство. Він вважав, що "...страх втрати статевої гідності слугує особі морально доброякісним мотивом настільки благородним, як і виправданим" при вчиненні такого злочину, як дітовбивство, що є основою для зменшення покарання за нього.

Наукові дослідження в медицині того часу також були істотним важелем на користь послаблення відповідальності за цей злочин. Було визнано, що пологи здійснюють певний вплив на психофізичний стан жінки. Відомий того часу лікар-психіатр Крафт Ебінг зазначав, що такий психічний, винятковий стан афекту зустрічається досить часто серед жінок, що народжують внаслідок незаконного зв'язку. Під впливом таких поглядів європейське кримінальне законодавство поступово визнає дітовбивство привілейованим злочином (Англія, Німеччина, Голандія, Іспанія, Швейцарія, Австрія). Так, австрійський кримінальний кодекс (КК) 1803 р., а пізніше – 1853 р., які діяли на західноукраїнських землях, зокрема в Галичині, відносили дітовбивство до складів злочинів із пом'якшувочими обставинами. У зв'язку з цим, раніше передбачену за дане посягання смертну кару було скасовано.

Така практика, у свою чергу, здійснила вплив і на регламентацію відповідальності за дітовбивство у Російській імперії, до складу якої входили українські землі. Уперше вбивство матір'ю новонародженої

дитини визнавалося привілейованим вбивством в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р.. У пункті 1 частини другої ст. 1451 Уложення 1845 р. Зазначалося, що покарання пом'якшується, якщо вбивство позашлюбного сина чи дочки вчинене матір'ю від сорому чи страху, під час народження немовляти, і якщо при цьому не буде доведено, що вона була вже раніше винна в цьому злочині.

Відповідно до цього Уложення кримінальної відповідальності, зокрема, за «підкидання» або залишення дитини в таких місцях, де неможна було чекати, що вона буде знайдена іншими (тобто, по суті справи, мова повинна йти про особливий спосіб вбивства), підлягали родичі й особи, які взагалі зобов'язані були піклуватися про дитину. При цьому слід зауважити, що відповідальність ставилась в залежність від віку потерпілого. Якщо дитині було не більше трьох років, винний позбавлявся усіх «особливих та особистих і за станом привоєних прав і переваг з віддачею у виправні арестантські відділення на термін від чотирьох до п'яти років, або ж позбавленням всіх особливих, особистих і за станом присвоєних прав і переваг з віддачею у виправні арестантські відділення по першому ступеню ст. 31 Укладення, тобто з роботою у виправних арестантських відділеннях на термін від трьох з половиною до чотирьох років (ст.1513 Уложення). Якщо дитина мала вік більше трьох, але менше семи років, то покарання призначалось у виді позбавлення всіх особливих та особистих і по стану присвоєних прав і переваг з призначенням робіт виправних, арестантських відділеннях на термін від трьох до трьох з половиною років або від двох з половиною до трьох років (ст.1514 Уложення). До цих же видів покарання могли бути засуджені і співучасники вказаних злочинів. Якщо дитина була у віці більше семи років, але не досягла ще того віку, з якого вона може самостійно забезпечувати собі харчування, або потерпілий був хворим або з інших причин позбавлений сил або розумових здібностей (ст.1516 Уложення), то винний підлягав покаранню у відповідності зі ст.1514 Уложення.

У роботах вчених того часу відзначається важливість врахування віку потерпілого від злочину для правильної кримінально-правової кваліфікації. Так, А. Лохвицкий вказував: "Вік жертви злочину відіграє досить важливу роль у розмежуванні злочинів, і відповідно у відмінності призначених покарань. Більш того, деякі діяння вважаються злочинами тільки тому, що вони спрямовані проти малолітнього, а якщо ці ж діяння посягають на дорослого вони не протиправні.

Аналіз норм Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. об'єктивно підтверджує вищеведена думка. В Уложенні є ряд глав, що містять склади злочинів проти неповнолітніх: розділ XI, глава 2 "Про зловживання батьківською владою і про злочини дітей проти батьків" і глава 4 "Про зловживання влади опікунів та піклувальників". Позитивним моментом закріплення вказаних глав стало те, що визнана ще Домостроєм (правилами сімейного співжиття XVI ст.) безмежна влада батьків над дітьми поступово обмежується законом. Так, зловживання батьківською владою в розумінні Уложення були примус дітей до шлюбу або постриження в монахи, розбещення моральності; залучення до злочину, а також привласнення і розтрата майна, що належить дитині. Покарання за вчинене діяння передбачалось до двох років тюремного ув'язнення; тільки втягнення дітей до злочинної діяльності каралося максимальною мірою покарання, передбаченого за той злочин, у вчинення якого дитина була залучена. Глава 4 містила положення, аналогічні нормам глави 2, проте відносно діянь, здійснених опікунами. У інших розділах кримінального законодавства також є окремі норми, спрямовані на охорону прав дитини. У рамках злочинів проти громадської моральності варто виділити ст.1296 Уложення, що встановлювала правову заборону для батьків здійснювати «непотрібне» звідництво дітей.

Ю. Пудовочкин відносить до злочинів проти неповнолітніх також главу 6 "Про порушення правил щодо виховання юнацтва". Проте діяння, закріплені у вказанийній главі, на думку А. Байбаріна варто розглядати як кримінальний проступок; закріплення якого в кримінальному законі було спрямоване на збереження монополії в освітній сфері, виховання молоді у дусі покірності ідеології царизму і попередження поширення інакомислення. Сама глава 6 була поміщена в розділі VIII "Про злочини проти громадського благоустрою і благополуччя". З вищезгаданої причини, все ж таки слід погодитись з А. Байбаріним, що необгрунтованою є позиція, згідно якої їх криміналізація була спрямована на охорону інтересів неповнолітніх і мала мету захистити процес формування особи неповнолітніх від впливу «неперевіраних» вчителів, що можуть нав'язати їм несхвалені соціумом цінності.

Глава "Про залишення людини в небезпеці і ненаданні допомоги, людині що може загинути" закріпила ряд складів злочинів, що відобразилися в залишенні дитини, і передбачила покарання за їх здійснення від ув'язнення строком на 1 рік в примірному будинку до тюремного ув'язнення строком до 4 років. Вибір покарання за вчинення злочинів вказаного виду обумовлювався конкретними обставинами справи: місцем, де була залишена дитина, а також її віком. Зокрема, закон здійснив наступну диференціацію дітей: дитина до 3 років, від 3 до 7 років і старше 7 років.

Новелою законодавства стала і встановлена Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 норма за поширення порнографії серед малолітніх і неповнолітніх осіб, яка почала застосовуватися набагато пізніше.

Слід також виділити ряд складів, які стосуються інтересів дитини, проте не здійснюють їх безпосередньої правової охорони: викрадення, підміна, залишення у себе чужої дитини.

Недоліком Уложення про покарання кримінальні та виправні є те, що в багатьох статтях не зазначається вік потерпілого (у деяких з них є пряма згадка про неповнолітніх або малолітніх осіб, вік яких можна

визначати по аналогії з віком настання кримінальної відповідальності, в інших статтях – ні). Є такі статті, які просто згадують сина або дочку, дітей, так само повнолітніх і неповнолітніх.

Загалом значення цього нормативного акту важко переоцінити, оскільки в Уложенні була зроблена перша спроба здійснити всебічний захист інтересів осіб, які через свій фізичний і (або) психічний розвиток, а також недосягнення певного віку, за яким можлива самостійна реалізація громадянських прав і свобод, є найуразливішими для злочинних посягань.

Щодо наступного джерела тогочасного кримінального права -Кримінального уложення 1903 р., то слід зазначити, що основний масив його норм, які регламентували вік потерпілого, так і не вступили в законну силу. Серед тих, що отримали юридичну силу можна відмітити заборони на здійснення звідництва з неповнолітніми, прийняття в "кубло розпусти" осіб жіночої статі молодше за 21 рік (ст. 529), виховання християнських дітей (Уложення встановлювало вік малолітньою особою була особа, що не досягла 14 років " (ст. 88, 89)) в іншій вірі і допущення переходу їх в іншу віру, і деякі інші.

Уложення 1903 р. також передбачало кримінальну відповідальність за злочини проти особи потерпілого, що знаходиться в безпорадному стані, зокрема, залишення в небезпеці особи, позбавленої можливості до самозбереження через малолітство, похилий вік або внаслідок тілесної вади, хвороби, несвідомого або іншого безпорадного стану. Вважалося, що залишення без допомоги в таких умовах, при яких життя залишеного завідомо і неминуче наражалось на небезпеку, то винний був повинен згідно з законом або по прийнятому на себе обов'язку, або по сімейних відносинах піклуватися про потерпілого (ч.1, ст.489 Укладення 1903 р.).

Висновок. Тому разом з тим кримінальна відповідальність не виключалась і у випадках, коли у небезпечний для життя стан потерпілого (який хоча б і не знаходився на піклуванні винного) поставив сам винний, або коли умисно залишав потерпілого, позбавленого можливості до самозбереження через малолітство, старість або внаслідок тілесної вади, хвороби, несвідомого або іншого безпорадного стану, в таких умовах, при яких знаходження його іншими не уявлялось можливим і життя залишеного піддавалось неминучій небезпеці.

Література

1. Зубашенко Ю. Джерела кримінального права Староруської держави // Вісник Львівського національного університету ім. Івана Франка. – Серія юридична. – 2002. – Вип. 37. – с.79-84
2. Саинчин А.С., Никитин Г.Д. Особенности расследования детоубийств: монография – Одеса, 2005. – 112 с.
3. Пудовочкин Ю.Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних по российскому уголовному праву / науч. ред., проф. Г.И. Чечель. – СПб., 2002. – 293 с.
4. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста [Текст]: монография / А.А. Байбарин. – М.: Высшая школа, 2009. – 252 с.
5. Штирлов О.В. Генеза безпорадного стану особи потерпілого у вітчизняному кримінальному законодавстві // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/229-kriminal-pravo/14673-2011-01-18-22-38-43.html>
6. Старко О.Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.08. – Київ, 2006. – 225 с.
7. Гончар Т.О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. – Одеса, 2004. – 211 с.
8. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста [Текст]: монография / А.А. Байбарин. – М.: Высшая школа, 2009. – 252 с.
9. Штирлов О.В. Генеза безпорадного стану особи потерпілого у вітчизняному кримінальному законодавстві // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/229-kriminal-pravo/14673-2011-01-18-22-38-43.html>
10. Історія держави і права України: Навч. посіб. / За ред. А.С.Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.
11. Старко О.Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.08. – Київ, 2006.
12. Штирлов О.В. Генеза безпорадного стану особи потерпілого у вітчизняному кримінальному законодавстві // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://radnuk.info/statti/229-kriminal-pravo/14673-2011-01-18-22-38-43.html>
13. Лохвицкий А. Курс русского уголовного права. СПб.,1867 // Електронний ресурс. Режим доступу: Allpravo.ru.
14. Пудовочкин Ю.Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних по российскому уголовному праву / науч. ред., проф. Г.И. Чечель. – СПб., 2002.
15. Байбарин А.А. Уголовно-правовая дифференциация возраста [Текст]: монография / А.А. Байбарин. – М.: Высшая школа, 2009. – 252 с.